

Петар Анђелковић*

*Филозофски факултет, Универзитет у Приштини са
привременим седиштем у Косовској Митровици*

Снежана Миливојевић**

*Филозофски факултет, Универзитет у Приштини са
привременим седиштем у Косовској Митровици*

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ - ДРУШТВЕНО АНГАЖОВАНИ ИНТЕЛЕКТУАЛАЦ У ТЕШКИМ ВРЕМЕНИМА

Сажетак

У меандрима српске историје, често су се дешавали дисконтинуитети, који су идеолошки били усмеравани, са несхватљивих заблуда и странпутица и који су неретко били трагични. У тим „ветровима историје”, многи значајни интелектуалци који су указивали на те заблуде и могуће недаће, трпели су велике последице (личне и научне), потискивани су из колективног сећања, заборављени а неки су проглашавани и државним непријатељима, као што је то био случај са Драгољубом Јовановићем. За адекватан одговор на изазове које историјско време, ставља пред народ, најодговорнија је елита сваког народа, чији је задатак-позив да зна и да види најбоље. Другачије речено, један народ спреман је за изазове времена у оној мери у којој је спремна његова елита, па је стога неопходно трагање за одговором на питање шта је мера правог друштвеног ангажовања интелектуалаца. Када је пронађемо, онда имамо образац, лик који треба следити. Да ли Драгољуб Јовановић

* Имејл-адреса: profapetar@gmail.com.

** Имејл-адреса: snezanatmn@gmail.com.

може бити мера правог друштвено ангажованог интелектуалца? Овај оглед настоји да да одговор на то питање.

Кључне речи: одговорност интелектуалаца, Драгољуб Јовановић, српско друштво, друштвено ангажовани интелектуалац

УВОД – ДРУШТВЕНИ АНГАЖМАН ИНТЕЛЕКТУЛАЦА

*Не постоје интелектуалци да би нешто знали,
него постоје да би у оним тренуцима
када се решава судбина народа нешто били*

Мило Ломпар

За адекватан одговор на изазове које, историјско време ставља пред народ, најодговорнија је елита тог народа, чији је задатак-позив да зна и да води најбоље. „Знати – значи познавати главне (глобалне), економске, политичке и социјалне процесе и умети предвидети њихов даљи ток. Водити – значи имати осећај одговорности на чијем си економском, политичком или културном врху, те умети изналазити решења за различите врсте изазова” (Antonić 2014, 31). Другачије речено, један народ спреман је на изазове времена, у оној мери у којој је спремна његова елита. Нема сумње да живимо у тешким временима, „временима кушње” (Darendorf). Како се у тим и таквим временима понашају интелектуалци, који су, или би барем требало да буду, по природи свог позива, ти који су најодговорнији и најпозванији да дају смернице и путоказе како се снаћи, поднети и превазићи тешка времена? Позив и дужност интелектуалаца обавезују да се тешка времена, како би рекао Бурдије, осветљавају и расветљавају „сигналним светлима” и проналазе ваљани путеви којим треба ићи. Дакле, истински друштвени ангажман, а самим тим и прави интелектуалац, у свим временима је нужан и могућ, а истински је само ако је у служби узвишених општељудских вредности, ако (да се опет послужимо Бурдијеовом синтагмом) пружа и даје отпор свакој инвазији, односно ако није дневнополитички приземан, баналан и ако се не своди на личну корист. Одговорност интелектуалаца је да говори истину и разоткрива лажи упозорава Чомски. Прави

интелектуалац је онај иза којег стоје дела, чију величину не кажу речи које о себи изговара, него његова биографија. Он зна где су му границе: „његово је да каже шта види, да објасни шта разуме, да поучи ако има кога. Није његово да управља: он свој хлеб треба да зарађује изван сервисирања свог политичког мишљења” (Lompar 2021, 115). Врло је значајно запажање Расела Џекобија (*Russell Jacoby*) у поруци интелектуалцима и њиховој потреби да буду спона између оних који владају и онима којима се влада. У свом делу *Крај утопије: Политика и култура у доба апатије* Џекоби, који иначе не верује да је било када постојало „златно” доба за интелектуалце, пише о „последњим интелектуалцима”, „о свету без интелектуалаца”, о „лошим интелектуалцима” и слично, које прате замерке конзервативаца, да они не разумеју „генијалност тржишта”, да су „елистични” и поред тога не познају или једноставно игноришу емпиријске чињенице. У том смислу би интелектуалци требало да испуне велику друштвену провалију између оних који владају и оних којима се влада. Када су интелектуалци свесни своје одговорности према друштву и, у складу са тим, сазнањем прихватају изазов утицаја и формирања јавног мњења (Džekobi 2002, 181–190).

Интелектуалац мора бити ангажован и мора делати у сврху откривања истине. Оне „голе непријатељске” како поручује Шопенхауер. И управо се и у томе најбоље може видети разлика између интелектуалаца¹ и интелигенције. Интелектуалац тражи истину, улаже своју животну енергију у то да схвати каква је реалност. Интелигенција, посебно данас, најчешће „истину” сматра нечим сувишним, занемарује је. То је само препрека, сметња, ентропија. Истина и потрага за њом су неделотворни, скрећу с оног главног, стога су они према научној истини равнодушни. Зато нам је данас више него икада потребна критичка свест, о свету у коме живимо али и о нама самима. Критичка свест у виду својеврсног критичког хуманизма у целокупном практичком делању, а то пре свега претпоставља да човек стоји иза сваке своје речи. У времену када доминира друштвено потонуће, и када лаж и њен скривени облик обмана важе за истину, када беда удара на све бројнија врата,

1 Од многобројних дефиниција интелектуалаца ауторима је посебно блиска Шушњићева дефиниција која каже да је „интелектуалац сваки човек који живи духовним животом, вођен интересом да свет упозна и осмисли, а не да њиме влада или да га користи за друге потребе. У њега је теоријски интерес толико надмоћан над практичним да за себе слободно може рећи: 'Моје царство није од овога света'. Бити интелектуалац значи ставити истину изнад свих других интереса” (Šušnjić 2003, 14).

социјална неправда бива све дубља и шира, а спољашње и унутар системско насиље у име демократије расте – наведено гледиште постаје категорички императив првог реда и има ослободилачку функцију. Могли би на крају овог дела, као одговор на питање интелектуалац шта јесте и шта би требало да буде закључити: интелектуалци припадају посебној друштвеној групи која, иако номинално нема стварну моћ, позвана је да у име универзалних и хуманих вредности креира и бори се за праве људске вредности у свим областима друштвеног живота од политике до културе, али и да те вредности сведочи својим делом.

Шта се то данас дешава са интелектуалцима? Има ли та реч неког значаја и садржаја? Управо овакво питање поставља Гордана Ђерић, у сумрак 20. века, који је по много чему (посебно након Аушвица, Јасеновца..., а могли би да кажемо наставио и у 21. веку са Сиријом, Либијом, Ираком и „Милосрдним анђелом” у Србији којег подржаше и неки европски интелектуалци) био сумрак интелектуалаца. Њена порука о интелектуалцима је врло песмистичка. Указујући на чињеницу да је реч интелектуалац још у употреби, али да је тај појам изгубио свој садржај, да „виси као кошуља без тела” ауторка упозорава да живимо у времену када се „фигура интелектуалца не препознаје у искуству, иако је јавни простор препун играча те улоге. Добар део заглушујуће буке потиче од провалника из те „куће”, која није ништа више до синегдоха за многе и различите улоге формално образованих глумаца у јавности (....) не само да играчи улоге интелектуалца све више наличе коментаторима временске прогнозе, него се овом речју означава и оно што према вокацији интелектуалац није. Отуда упитаност о процесу преображаја или нестанка ове представе, уз знање да ни за важније представе од интелектуалца, попут љубави или слободе, нема прецизне ваге (Ђерић 1994, 84–86). Наравно, треба бити поштен и рећи да постоје и оптимистичка гледања на друштвену улогу интелектуалаца попут Карла Манхајма (*Károly Mannheim*), који је био је уверен да је „слободнолебдећа интелигенција” идејно-интегративни друштвени чинилац. У том смислу тврди да ће интелигенција у „сваком тренутку наћи ону тачку одакле је могућна целокупна оријентација у збивању и што ће бити будан чувар у једној ноћи која би иначе била исувише мрачна” (Mannheim 1968, 131).

Откуд ова и оваква трагична посрнућа интелектуалаца, шта је основни и најчешћи разлог да интелектуалци у тешким временима лако губе душу и продају је ономе ко нуди више. Могли би да наведемо више разлога али два су доминантна: заводљивост публицитета и

заводљивост новца. Заводљивост публицијетета, има магичну моћ, а до њега се тешко стиже ако нисте на страни естаблишмента, односно ако нисте у предворју владајуће политике. Радно место или опстанак на катедри више није сигуран, створен је амбијент у коме интелектуална елита мора „просјачити” новац, или од државе, или од приватног сектора, а онда у складу са давно изреченом народном мудрости: *кога је молити није га срдити, кога је молити, њему је служити*, почиње и ту се завршава прича о интегритету, а почиње прича о посрнућу и интелектуалној корупцији. Нема сумње, да повећање броја „интелектуалаца” у савременом друштву, нарочито оних који су плаћени да мисле, буди сумње да ли индивидуални интелектуалац као независни глас уопште више постоји. У свим временима било је покушаја гушења слободе мисли и говора. Ово време „либералног тоталитаризма” (Зоран Видојевић) у коме данас живимо је у томе отишло корак даље. У епохи „антиратова трећег таласа” (Тофлер) као епидемија шири се култура малодушности, која код људи и народа развија „бапски идентитет” (Шпенглер), а то се пре свега постиже манипулацијом. Трагично у свему томе што идеје уместо да буду средство хуманизације људи и друштва, у ово „доба празнине” (Жил Липовецки) постају средства обмане, поготово обмане глобалних размера, и претварају се у најпоқваренију робу која врши функцију својеврсог духовног тровања и допинговања. Логично, намеће се питање, да ли је данас у временима „либералног тоталитаризма”, који доминира у свим сферама живота, уопште могућ, друштвени ангажман интелектуалаца?

Свакако да доминатни културни образац у коме интелектуалац живи и делује утиче на његов ангажман. О културном обрасцу, а посебно о *полуинтелектуалцу*² као последици „кварежи” културног обрасца посебно је писао Слободан Јовановић. Шта је полуинтелектуалац? „То је особа, ценећи искључиво по стеченим академским квалификацијама, високо образована и која образовање неретко окончава са веома добрим успехом. Међутим, оно што га разликује од интелектуалца јесте потпуно одсуство културног образовања и моралног васпитања. Полуинтелектуалац свој труд не улаже у духовни саморазвој. Имун на духовне вредности, без

2 О полуинтелектуалцима као феномену писали су бројни аутори. Између осталих погледати и оглед Браниславе Краговић, у коме ауторка између осталог, указује да Јовановић, који изједначава појам интелектуалац и интелигенција, појам интелигенција употребљава у вредносно позитивном смислу, а појам полуинтелектуалац, користи као антонима или, прецизније, у вредносно негативном смислу, када описује мање вредне аспекте ове друштвене групе (Kragović 2012, 254).

разумевања за њих, он је материјалистички оријентисан. Вредност за полуинтелектуалца је само оно што доприноси успеху у животу, „а успех узима у ‘чаршијском’ смислу, дакле, сасвим материјалистички” (Јовановић 2009, 51). Међутим, за прави интелектуални ангажман интелектуалаца неопходна је релативна аутономија интелектуалног поља за коју сам интелектуалац мора да се бори и избори. Прави интелектуалац би требало да буде противтег званичном *мејстрингу*, не из просте потребе да све доводи у питање. Његов задатак је да ствари, па и званични мејстринг, посматра са општефилозофског (људског) становишта а не партикуларног. Давно је, један од највећих српских интелектуалаца Јован Цвијић изрекао једну мисао која би требало да буде нит водиља интелектуалаца у свим временима: „Она интелигенција која хоће да представља најзрелији плод цивилизације свога народа, мора утицати на његово политичко и социјално развијање, обавештавајући, казујући своја мњења без икаквих обзира какав ће то утисак направити на професионалне политичаре” (Цвијић 1987, 63). Другим речима, да креира и ствара културни образац „на ползу свог народа” а не у служби страних интереса. „Зашто неки од врхунских интелектуалаца приступају тиранским политичким вођама?, пита се се Видојевић. По њему Главни мотив је тежња да се суделује у великој моћи и држи „волаписторичке”. Тиме се врши издаја позива интелектуалца. Она се мора повезивати с одговорношћу за зло које је битна одлика репресивних, а посебно тоталитарних друштвених система. Аушвиц-парадигма није пука прошлост.

Најзначајнији облик савременог тоталитаризма, који има глобалне размере, јесте неолиберални тоталитаризам (Видојевић 2008, 736). Свакако, треба бити свестан, да у „тешким временима”, којих је, у српској историји било увек, није било лако очувати достојанство и чистоту интелектуалног позива, било које врсте. Ретки су они који су остали верни својим идеалима и уверењима, осветлили интелектуални позив, и нису се примакли „пуном чанку”. Много новца, управни одбори, директорске функције, пројекти, медијска популарност и ћурак се окрене, па се тако намножио један слој људи, пре свега међу интелектуалцима, назван *кетманима*. Борисав Пекић о кетманству ће написати следеће: „Кетманство је, дакле, када се сведе на садржину, на метод (али у повратном смислу, стање, стање мимикрије) свесне обмане у заштиту властите истине (а узгред и личности, с могућим, али не и обавезним циљем да јој се омогући победа кад прилике сазру, кад кетманство више не буде нужно” (Пекић 1987, 253). Не постоји дилема да рад интелектуалаца зависи

од њихове аутономије. Наравно, кључно је питање, како обезбедити аутономију у друштву. Нестанак старих друштвених односа коме су и сами допринели лишио је многе сигурне егзистенције. Нема више богатих мецена, покровитеља уметности и науке. Интелектуалци су се нашли препуштени врховном божанству капитализма – тржишту. Едгар Морен је писао да интелектуалци себе сматрају вишим, интелектуалним, али да су економски зависни од издавача, богатих донатора факултета, колекционара, власника новина и финансијера скуних технолошких истраживања. „Интелигенцију не боли само то развлашћивања. Индустријска техника, трговинска условљеност и потрошачка усмереност масовне културе поплљували су читаву једну концепцију културе. Мецену замењује најамник. Капитализам смешта своје благајне у велико културно складиште” (Moren 1979, 98). У друштвеним односима, где нема слободе духа, где је егзистенција свих па и интелектуалаца, угрожена, тешко је очекивати (не кажемо да је немогуће) да ће интелектуаци остати аутономни и да ће покушавати да устану против индустријализације духа.

Свакако, за „издају интелектуалаца” не можемо и не треба кривити само систем. Још је Цвијић приметио и констатовао ову трагичну карактеристику српске интелигенције, коју он назива „партијска узрујаност” и „партизанство и посматрање свега живота са уског секташког гледишта”, а која је захватила и универзитет и све културне установе. Уместо „партизанства” Цвијић указује да „треба да уђе у крв да се сваки јавни рад врши само ради општих интереса и ничега другог. И то треба тако да буде да није ствар размишљања већ инстинкта... Сваки мора да инстинктивно стави народну целину и њене интересе испред себе и својих личних интереса. Само се тако од једног скупа личности прави народ. Треба да је у инстинкту свакога да на питањима и пословима од националног значаја не смеју партије тражити своје посебне партијске користи. Општа свест треба да је тако јака да одмах осуди партију која тако ради (Cvijić 1987, 65). Интелектуалцима, који „наш хлеб једу а туђу бригу воде”, који се неодговорно мешају у туђу судбину, а своју су изместили на неко друго сигурније место, сличну поруку упућује и Драгољуб Јовановић: „Наши високи интелектуалци имају да изаберу: или да раде за свој народ - и онда морају водити рачуна о његовим потребама, бити јаснији и простији - или да пишу за ‘културни свет’ - и онда нека изволе ићи на страну поред својих вршњака и колега. Трећег не може бити. Лажне величине се боје близине, то је познато, али зато такве прваке ваља открити и понизити. Цео наш културни

апарат почива на збуњивању лаковерних од стране Олимпијаца са катедре, из министарства или из редакција” (Јовановић 1927, 21). Такве „школарце” народ нерадо бира за своје представнике и обично каже: „Лажете ви, браћо интелектуалци! Хтели сте да се брзо попнете на грбачу овом народу. Кад нисте успели да га газите као црвени, ви долазите сада као црни. А још бисте хтели да сачувате повластице идејних разлога и да се оправдате: хтели сте ви тобоже, али народ је изневерио. Удри по народу!” (Јовановић 1946, 31). Сократ је својим животним примером за сва времена показао пример правог друштвеног ангажмана човека од знања и спремности на жртву како би се био доследан у својим уверењима. Сократ је кукуту испио да би, поред осталог, човечанству доказао да је човек без критичког духа и права на сумњу - ствар међу стварима.

ДРАГОЉУБ ЈОВАНОВИЋ - ЧОВЕК КОЈИ ЈЕ ДИСАО БОРБОМ ЗА СЛОБОДУ БЕЗ СТРАХА

У меандрима српске историје, често су се дешавали дисконтинуитети, који су идеолошки били усмеравани, са несхватљивих заблуда и странпутица и који су не ретко били трагични. У тим „ветровима историје”, многи значајни интелектуалци који су указивали на те заблуде и могуће недаће, трпели су велике последице (личне и научне) потискивани су из колективног сећања, заборављени а неки су проглашавани и државним непријатељима, као што је то био случај са Драгољубом Јовановићем.

Драгољуб Јовановић се већ у раној младости укључио у политички живот, залажући се за трансформацију села и сељаштва, што ће до краја његовог активног политичког деловања остати непромењена путања којом се кретала његова научна и политичка активност. Демократа по убеђењу, није био по вољи владајућих система ни у првој ни у другој Југославији. Убеђење, тачније, аутентично инсистирање на демократским начелима довешће га у сукоб са свим владајућим гарнитурама. Био је затваран и у Краљевини Југославији³ и у социјалистичкој

- 3 Хронологију хапшења Драгољуба Јовановића до 1940. године детаљно нам излаже историчар -Пироћанац Давор Лазаревић: - 1928. године је покренута тужба са захтевом да се Јовановићу забрани професура због чланка Сељачка меница. - 1929. године је приведен 31. марта и по први пут осуђен на два дана у Главњачи због предавања о Хрватском питању. - 1930. године, прогласом министра просвете Боже Максимовића било му је забрањено да држи конференције и зборове, о чему су били обавештени сви срески начелници. - 1932. године је ухапшен после збора који је одржао у Крагујевцу маја месеца, после чега је интерниран у Главњачу, а 19. септембра је осуђен на робију у

Југославији.

У Краљевини СХС/Југославији био је огорчени противник централистичког уређења државе заснованог на Видовданском уставу који је довео до велике кризе⁴. То ће указивати на многим местима. На суђењу 1939. године у закључној речи је изјавио: „Шта ћете са мном да урадите? Наш народ каже: Ко се до 40 године не обогати и не опамети, нема му лека. Ја ћу ускоро загазити у 45. годину. Нисам се до сада ни обогатио ни опаметио. Нема ми лека. Остаје да пресудите: да ли сам до те мере кужан и штетан по друштво, да ме заувек ваља уклонити. Или су идеје које данас ширим оно што ће сутра или кроз неколико година бити државни програм, као што је случај са мојим идејама и мојом пропагандом из 1932” (АЈ 1997, 83). Неспоразум и сукоб Дагољуба са тадашњом влашћу дошао је и кад је била у питању аутономија универзитета. Доследан својим принципима Јовановић је, поред осталог, жустро бранио и аутономију Универзитета. Када је министар просвете Светозар Прибићевић 1924. године, на Ваведење, дозволио да полиција упадне на Универзитет како би тукла и хапсила студенте, Јовановић је оштро реаговао. Говорио је и писао против Прибићевића оптужујући га да „силује најсветије установе наше цивилизације”, „вређа младост”, „искаљује се на Универзитету и омладини”. У тексту у Новостима крајем децембра 1924. године, који је потписао као „један професор”, дао је на знање да се „универзитет мора бранити”, а ако и сами професори не буду хтели или могли да схвате потребу да се брани „последња светиња у земљи”, омладина ће „подвикнути”. Закључивао је да „никакав кукавичлук није дозвољен када је у питању последња тврђава слободе” (АЈ 2008а, 230). У том смислу Драгомир Бонцић, наводи речи професора Живојина Перића, који искрено признаје да је Јовановић, био прави пример универзитетског професора. „Јовановић чини све оно што је требало да чине сви професори, да су имали храбрости и да он „брани част

трајању од једне године уз губитак државне службе. - 1933. године, после само 19 дана проведених на слободи, Јовановић и његова супруга су ухапшени, после чега је он пребачен у Тутин, а после у Сремску Митровицу. - 1934. године поново је враћен у Тутин на још 10 месеци. - 1935-1938. година, Јовановић је чак четири пута лишаван слободе. - 1938. године је поново ухапшен и осуђен на седам месеци затвора како би се спречило његово учешће на изборима. - 1939. године је осуђен на 14 месеци затвора и новчану казну од 2000 динара (Lazarević 2013, 147).

- 4 О политичко-парламентарном животу Краљевине Југославије чије су одлике биле пре свега бројне кризе: уставна 1920/21, парламентарно-национална 1921/28, монархистичка диктатура, економска криза, разбијачко-сепаратистичка 1929-41 (видети Maliković, Rastović i Šuvaković 2007).

читаваог сталеза” Драгољуб Јовановић је имао храбрости – али то га је коштало прогона са Универзитета и вишегодишње робије” (Bondžić 2019, 180).

Све што се дешавало након 1945. године, нарочито у првих пет година, представља покушај стварања новог културног обрасца, који са једне стране представља раскид са претходним, са негирањем тековина тог културног наслеђа, као и стварање нове ортодоксије, која је промовисала нови друштвени поредак у свим сферама друштвеног живота и културе. Драгољуб Јовановић је, кренувши у сарадњу са комунистима, био уверен да нова власт за земљу доноси владавину демократских принципа и грађанских слобода. Веровао је да се управо због укоренење традиције Србија никада нећа одрећи демократије и слободе. Међутим, убрзо се показало да је био у заблуди. Разлике у гледању на суштину демократије и страначког плурализма, које је Јовановић бескомпромисно бранио, убрзо су постале генератор сукоба између њега и комуниста. Разилазили су се у многим погледима. Најпре, Драгољуб је указивао и био против фаворизовања државног сектора у привреди, а ово време када изнова покушавамо да обновимо задругарство најбоље потврђује колико је био визионар. Позивајући се на Устав у коме је било предвиђено постојање и друга два – задружног и приватног сектора, критикујућу Закон о задругарству за скупштинском говорницом он изјављује: “Ако се привредни план може спровести само на рушевинама задругарства и приватног сектора, или кроз њихово поробљавање, онда ми нећемо скоро имати привредног плана. Морамо знати шта хоћемо. У Уставу смо предвидели три привредна сектора, и онда не смемо лагати ни себе ни друге. Или се жели задружни сектор или не жели. Или он постоји или не постоји. Ако постоји, он не може служити и робовати државном сектору, него само сарађивати са њим. Задругари су управо идеални сарадници. Кооперација – то је најлепша реч која постоји у људском језику. Кооператор значи сарадник. Задругарство управо одговара за наш тип државе, која није ни капиталистичка ни социјалистичка, већ народна, плебејска, народска” (АЈ 2008b, 26).

Јасно је да су овакви Јовановићеви ставови били у нескладу са привредном политиком државе после рата. Власт је сматрала да је јачање државног сектора био једини начин да се обнови земља која је у рату претрпела огромна разарања. Посебно ће до неспоразума са новом влашћу доћи око визије друштвеног развоја у новом петогодишњем плану. Иако начелно указује да ће гласати за петогодишњи план Драгољуб настоји да укаже на неке недостатке

које треба поправити, посебно кад је реч о односу према селу и пољопривредној делатности и између осталог о овом плану каже: „Он полази од индустријализације и електрификације, али се мени чини. Ту је резерва коју правим – да је индустријализацију требало почети са индустријализацијом пољопривредних сировина и са прерађивањем наших пољопривредних сировина које имамо на лицу места и које могу да нам послуже као одличан извозни атрикал за добијање машина и за плаћање.... ја питам како ћемо ми извршити милионске набавке из иностранства ако немамо шта да извозимо. Мислим да је наша квалитативна пољопривредна производња најбољи начин да дођемо или до иностраних валута или до машина, пре свега пољопривредних” (АЈ 2008b, 167.). Јасно је да нова власт није разумела и није могла да трпи оваква излагања и ставове интелектуалца попут Драгољуба и кренуо је груб обрачун са њим. Јовановићу је 26. јула 1946. године одузет мандат у Скупштини Србије, потом је уклоњен са места професора Универзитета. Главни одбор искључио га је из странке 11. фебруара 1947. године. Претучен је на северу Бачке. Ухапшен је у мају 1947. године и осуђен на девет година затвора због наводне сарадње са страним обавештајним службама и емиграцијом, која није била доказана. Казну је одлежао у Сремској Митровици, а са робије је изашао новембра 1955. године. Умро је у Београду маја 1977. године.

Валтазар Богишић (Балдо), српски историчар, професор, правник у Законику који је приредио у глави 8 шестог дела, излаже неке „закоњачке изреке и поставке”, међу којима се налази и мисао „Што се грбо роди, то вријеме не исправи”. Нема дилеме да све оно што настане на нездравим темељима кад тад се мора урушити, те се стога ова мисао, коју време потврђује, може узети и као законитост друштвеног развоја. Да ли то важи и за преокренуту мисао и да ли можемо рећи, да све „што се право роди то време не сакри”. Убеђени смо да јесте, без обзира што се историјска „вага” на којој се мери учинак истакнутих појединаца често идеолошки баждари, јер резултате мерења читавају они, које препознајемо у фрази да историју пишу победници. Некада се неко време, у коме доминирају „победници” огреши о људима, али праве вредности време не брише. Кад тад, без обзира на сва потискивања и сакривања, јачином своје вредности разгрну таму и испливају на светло дана. Историја је препуна примера, о интелектуалцима који су ишли испред свог времена, или оних које време у коме су деловали из различитих (најчешће идеолошких) разлога није признавало. Један од таквих интелектуалаца, био је Драгољуб Јовановић који, држећи се

доследно својих уверења и ставова долази у сукоб са два ауторитарна система⁵, оличена у две ауторитарне личности (Пашић и Тито), који је много неправди и зла претпео од њих, и дуго био заборављен. Драгољуб Јовановић својом величином и својим делима у пуном сјају данас се враћа на научну сцену Србије. Цео свој стваралачки, али и животни век, ставио је „на ползу” свом народу и његовој добробити, посветивши огромну енергију борећи се против социјалне и националне неправноправности, против примитивизма и заосталости. Јовановић као интелектуалац али и културни и јавни радник нема дилему да је од од свега најзначајније служити свом народу. То се посебно види у његовој поруци социолозима где каже: „један социолог није позван ни да оптужује, ни да правда: он мора видети стварност и рачунати с њом... он мора поћи од факата, у својој земљи и у свету, рачунати са стварним потребама дате друштвене заједнице и инспирисати се актуелним захтевима радничке класе” (Јовановић 1991, 15).

Он није интелектуалац који се ставља у службу владајуће идеологије, иако је врло свестан да најбоље пролазе они који су на линији главног тока и да је и он могао да лично прође много боље: „Дошао сам до врло високог положаја. Требало је само да гледам свој посао и да ћутим, да се не буним против неправди и глупости управљача, па да ми буде још боље. Овако, изгубио сам и још ћу да губим. Али за мене постоји једна морална немогућност. Не могу да ћутим кад видим куда срља држава и како пропада наш народ. Морао сам да говорим, да протестујем, да се буним, па и друге да позивам на узбуну. Не мари ако будем поново страдао у име свих који мисле као ја, а немају могућности или смелости да то изразе. Није рђаво бити уста за многе душе. Затвори су модерна бојна поља. Политичко страдање је нови хероизам, ново витештво” (АЈ 1997, 113).

5 Без намере да дубље улазимо у расправу око појма ауторитаризма, посебно да ли тај појам важи и за Титову Југославију (јер постоје и другачија мишљења, видети Flere i Klanjšek, 2014) полазна основа нашег поимања ауторитаризма, било које провенијенције, јесте да он не допушта сучељавање мишљења, која би требало да укажу на идеолошке, друштвене, политичке проблеме и да понуде одговоре. Напротив, таква клима доприноси „укалупљивању” идеја, њиховом окоштавању и обнављању конзервативне и често ретроградне социјалне атмосфере. Опет, свакако не треба поистовећивати ауторитарни систем у Краљевини Југославије са периодом самоуправног социјализма у Југославији. Нема дилеме, да без обзира на доминацију једног погледа на свет оличеног у коминистичкој идеологији, да су људи генерално посматрано у периоду социјализма имали већа права и слободе, бар када је реч о социјално-економској сфери.

Драгољуб зна да позив интелектуалаца није само привилегија већ пре свега обавеза. Зато и поставља шест императива, полазних тачака, за живот и борбу, које обавезују: „Као интелектуалац, да се покаже да још има „повлашћених” - а ми смо повлашћени у поређењу са „обичним” радним људима – који не заборављају своје порекло и свој дуг према породици, домовини и нацији. Као професор коме је нова генерација указала поверење, у коме је сељачка и радничка омладина хтела да види једног учитеља. Као Србин, да би се повратила вера у Србе, доказујући да се сви Срби не слажу да се они тлаче. Као Србијанац, да се осведоче „пречани” из свих крајева, западних, северних, јужних, да није умрла она Србија за коју су се загревали, да Црногорци и Македонци не изгубе наду. Као земљорадник, да одузме комунистима монопол на борберност, на Русију, на ново уређење, на решење привредне кризе, на излаз из хаоса, а да сељаци виде да имају браниоца. Најзад као борац за јужнословеначки сељачки, социјалистички идеал” (АЈ 1997, 114). Основна мисија знања је да буде инструмент друштвене акције, а за акцију како је увек говорио и практично се тога држао неопходан је фатализам.

Од његовог хапшења па до деведесетих година, прошлог века, о Драгољубу Јовановићу, готово да се ништа није знало, чак се ретко помињао и у његовом родном крају. Слабљењем стега комунистичког ауторитаризма, Драгољубово дело и његова политичка борба почињу полако а потом све јаче да доспевају у жижу интересовања како научне тако и политичке јавности. Многи бивши комунисти излазе у јавност са оценама да су се огрешили о Драгољуба Јовановића. Међу првима је то учинио и Душан Чкребић, признањем да су се КПЈ и српски комунисти огрешили о Драгољуба Јовановића. Значај научног опуса Драгољуба Јовановића препознао је, један од највећих српских социолога, недавно преминули проф. Данило Ж. Марковић, који је дао први докторат на тему рада о опусу Драгољуба Јовановића⁶. Јовановићевој храбрости одао је признање и др Божидар Јакшић у предговору књиге *Драгољуб Јовановић, „Слобода од страха” Изабране политичке расправе* (Београд, 1991). Пишући о његовој улози у развоју демократске мисли, подвукао је да је „мало личности тако снажног и доследног демократског уверења које су се и у првој (грађанској) и у другој (социјалистичкој) Југославији тако доследно супротстављале ауторитарним политичким системима и

6 На факултету политичких наука у Београду 1999. године, под менторством проф. Марковића, Дарко Надић одбранио је докторску дисертацију под називом: „Схватање категорије рада у делима др Драгољуба Јовановића”.

биле у опозицији свему што је у јавном животу антидемократско, као што је то чинио Драгољуб Јовановић”. У овој оцени, чини се лежи срж умног и политичког креда истакнутог интелектуалца и неуморног борца за живот без страха. За храброст и доследност одао му је признање и словеначки историчар Јоже Пирјавец који је оценио Драгољуба Јовановића као човека који није погнуо главу ни пред краљем Александром, ни пред Јосипом Брозом Титом. (Pirjavec, 1995). Од деведесетих година па надаље одржано је низ скупова и издато више зборника и радова везаних за опус Драгољуба Јовановића.

КА ЗАКЉУЧКУ

Богат животни пут, пут жртве које је подносио због политичких и идејних ставова, али пре свега допринос науци, несумњиво сврставају Драгољуба Јовановића међу најистакнутије српске интелектуалце XX века. Осврт на лик и дело Драгољуба Јовановића показује нам развојни пут који се кретао од симпатија и подршке, оспоравања и одрицања, па до неке врсте рехабилитације и признавања данас. Пут од Пирота преко Београда и Македоније доводи га до Француске и школовања на Сорбонском универзитету, где је докторирао. Иако је имао прилику да остане у Француској, на позив и по препоруци професора Слободана Јовановића, Драгољуб постаје доцент Правног факултета у Београду где почиње његов научни и педагошки рад. Међутим, његов дух не да му мира да се само „завали” у професорску фотељу, пише кабинетске радове напредује и ужива уз „пун чанак”. У складу са својим најдубљим животним опредељењем, којег свесно бира „Слобода од страха” Драгољуб Јовановић је био огорчени и страствени борац против свих видова насиља и аутократских режима. Целокупан свој живот посветио је борби за живот у слободи без страха, одупирању режимима који уништавају људско достојанство, ограничавају слободу човека. Без обзира што због својих ставова, од којих не одступа ни по коју цену, трпи велике последице, код њега нема осуде своје државе, нема горчине, према људима, а у затвору пише о моралу називајући свој рад Ведрине. И управо у тој чињеници најбоље се исказује морални лик и морална константа Драгољуба Јовановића, тако ретка међу интелектуалцима, а још ређа међу политичарима. Начела којим се руководио у свом политичком деловању нису му дозвољавала да прихвати улогу кетмана и настави своју политичку активност, без обзира на цену. Остаје, међутим,

дилема да ли је, не одступајући од својих начела, за која је платио високу цену вишегодишњом тамницом и изолацијом у послератној Југославији, показао извесну политичку наивност, или је, знајући у каквом се окружењу налази, свесно одабрао свој пут знајући за његову цену. Можда нам најбољи одговор на ову дилему даје његов унук Срђан Јовановић. Деда, како пише Срђан „нама укућанима, својим понашањем указивао на скалу моралних вредности о којој се није могло дискутовати.” Стицање знања, поштење, скромност, доследност, нежност, поштовање других и њиховог мишљења, и, коначно, једнакост међу људима, ма ког порекла они били. Свој животни кредо „*nulla dies sine line*” („*Ни један дан без црте*”, или, *сваки дан треба бар нешто урадити*, подвукли, П.А и С. М.) спроводио је и са мном, одмалена” (Jovanović 2013, 167). И још једно сведочење које нас тера да се дубоко замислимо. „Мој отац”, сведочи Срђан, је изрекао једну антологијску реченицу: У комунизму се сви, на овај или онај начин, проституишемо.... (краћа пауза)... осим Драгољуба! (Али, он је дебело платио, додајем ја.) Моји другови нису знали ко је Драгољуб. Мислим да ни многи родитељи другова то нису знали. Власт се постарала да се његово име избрише из колективне народне меморије. Нас управо такав однос власти према Драгољубу обавезује (Jovanović 2013, 173–174). Да је свесно бирао пут жртвовања, за начела у које је веровао доказује и на суђењу 1947. године, када отворено износи свој политички кредо, пред оним који ће га осудити на девет година робије, завршавајући одбрану речима: „Ако ме осудите на затвор, ја ћу радо тамо отићи и наставићу да проповедам оно за шта сам се стално борио, чему сам служио и чему остајем веран. Борићу се за Југославију, за федерацију, за републику, за социјализам, за народну власт” (Jovanović 2013, 261).

Због супротстављања диктаторским режимима био је њихова жртва и у међуратној и послератној Југославији, али ни полицијска праћења и судске прогоне, ни избацивања са Универзитета, физички напади и осуда на затворске казне и робију нису сломили овог врсног интелектуалца и морално јаког човека који је остао веран својим животним и политичким идеалима, доследно је бранио своја начела и веровања, храбро дизао глас грађанске савести, позивајући на отпор свим насилничким методама владања, за слободу речи и деловања без страха и са уверењем у победу слободарског демократског духа. Драгољуб Јовановић није био, нити је ка томе стремио, да буде кабинетски интелектуалац који академски пише научне радове. Његов идеал кога је доследно следио је, активна борба за напредак Србије, посебно побољшање услова живота највећег социјалног

слоја у Србији – сељаштва. Свој идеал који је прокламовао у својим делима, претворио у акцију и активну борбу. На тај начин, Драгољуб свим интелектуалцима јасно показује и својим животом сведочи (склад речи и дела) да интелектуалац јесте и остаје интелектуалац само када остане веран својим идеалима и кога нису у стању да слома никакве препреке и неправде. Он није интелектуалац који само зна, а знао је много (само да поменемо два доктората на Сорбони) већ је интелектуалац који је, када се „решавала судбина народа - био”. Сматрамо да, Драгољуб Јовановић јесте она мера правог друштвено ангажованог интелектуалца, која треба да нам буде узор и прави пример који треба следити.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Antonić, Slobodan. 2014. „Stanje društva i strategije obnove.” U *Ka srpskom stanovištu*, ur. Svetlana Kurćubić Ružić, 31–50. Beograd: Evro Đunti.
- Arhiv Jugoslavije [AJ], „Političke uspomene (5) – iskušenja” Dragoljub Jovanović. Beograd: 1997, Kultura.
- Arhiv Jugoslavije [AJ], „Političke uspomene Jovanović (1) Zanos” Dragoljub Jovanović. Beograd: 2008a, Kultura.
- Bondžić, Dragomir. 2019. „Dragoljub Jovanović i Beogradski univerzitet.” U *Društveno-politička i naučna misao i delatnost Dragoljuba Jovanovića*, ur. Aleksandar Kostić, 169–187. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Cvijić, Jovan. 1987-1907. „O nacionalnom radu.” U *Govori i članci, Sabrana dela knj. 3 tom I*. ur. Radomir Lukić i dr, 55–68. Beograd: SANU, Književne novine i Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Đerić, Gordana. 1994. „Intelektualac – suvišna, ukradena ili ponižena reč.” *Srpska politička misao, Posebno izdanje, Posmodernizacija srpske nauke: politika posmoderne/politika posle posmoderne*, 83–105.
- Džekobi, Rasel. 2002. *Kraj utopije. Politika i kultura u doba apatije*. Beograd: Beogradski krug.
- Flere, Sergej i Rudi Klanjšek. 2014. „Was Tito’s Yugoslavia totalitarian?” *Communist and Post-Communist Studies* 47 (2): 237–245. doi: <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2014.04.009>.
- Jakšić, Božidar. 1991. *Sloboda od straha, Dragoljub Jovanović između dve autoritarne Jugoslavije*. Predgovor knjizi Dragoljuba Jovanovića *Sloboda od straha*, izabrane političke rasprave. Beograd: Filip

- Višnjić- Naučna knjiga.
- Jovanović, Dragoljub. 1927. *Kult rada*. Beograd: Rad.
- Jovanović, Dragoljub. 1946. *Novi Ante*. Beograd: Rad.
- Jovanović, Dragoljub. 1991. *Sloboda od straha: izabrane političke rasprave*. Beograd: Filip Višnjić- Naučna knjiga.
- Jovanović, Dragoljub. 2008b. *Političke uspomene (9), Opozicija-robija*. Beograd: Službeni glasnik.
- Jovanović, Slobodan. 2009. *Jedan prilog za proučavanje srpskog nacionalnog karaktera*. Beograd: Stubovi kulture.
- Jovanović, Srđan. 2013. „Moj deda Dragoljub Jovanović.” U *Pirotski zbornik*, 37–38, 167–175. Pirot: Narodna biblioteka grada Pirota.
- Kragović, Branislava. 2012. „Slobodan Jovanović o poluintelektualcima.” *Sociološki pregled* (46): 252–264.
- Lazarević, Davor. 2013. „Dr Dragoljub Jovanović i pirotski kraj.” U *Pirotski zbornik*, ur. Goran Nikolić, 37–38, 129–169. Pirot: Narodna biblioteka grada Pirota.
- Lompar, Milo. 2021. *Poluintelektualac i nacionalna politika*. Beograd: Catena Mundi.
- Maliković, Dragi, Aleksandar Rastović i Uroš Šuvaković. 2007. *Parlamentarne stranke u Kraljevini SHS – Jugoslaviji (nastanak, razvoj i partijski sistemi), knj. 1*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici.
- Manhajm, Karl. 1968. *Ideologija i utopija*. Beograd: Nolit.
- Moren, Edgard. 1979. *Duh Vremena. Tom 2*. Beograd: BIGZ.
- Nadić, Darko. 2006. *Misao o radu Dragoljuba Jovanovića*. Beograd: Izdanje autora.
- Pekić, Borislav. 1987. *Godine koje su pojeli skakavci*. Beograd: BIGZ – Jedinstvo.
- Pirjavec, Jože. 1995. *Jugoslavija 1918-1992, Nastanak, razvoj te raspad Karađorđevićeve ni Titove Jugoslavije*. Koper: Lipa.
- Šušnjić, Đuro. 2003. *Intelektualci i inteligencija*. Kikinda: SO Kikinda, NB Jovan Popović.
- Trkulja, Jovica. 2012. *Dragoljub Jovanović, profesor, političar i opozicionar (1895-1977)*. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet.
- Vidojević, Zoran. 2008. „Intelektualci, odgovornost za zlo i humanizam.” *Politička revija* 32 (4): 731–755.

Petar Andelković*

Faculty of Philosophy, University of Priština, Kosovska Mitrovica

Snežana Milivojević**

Faculty of Philosophy, University of Priština, Kosovska Mitrovica

DRAGOLJUB JOVANOVIĆ-SOCIALLY ENGAGED INTELLECTUAL DURING DIFFICULT TIMES

Resume

In the meanders of Serbian history, discontinuities often occurred, which were ideologically directed, due to incomprehensible delusions and misconceptions and which were often tragic. In these “winds of history”, many important intellectuals who pointed out these misconceptions and potential misfortunes, suffered great consequences (personal and scientific), were pushed out of collective memory, were forgotten and some were declared enemies of the state, as was the case with Dragoljub Jovanović. For an adequate response to the challenges that the times put before the people, the most responsible are the elite of every nation, whose task is to know and see the best. In other words, the people of one nation are ready for the challenges of time to the extent that their elite are ready, so it is necessary to seek the answer to the question of what is a measure of the proper social engagement of intellectuals. When we find it, then we have a pattern that needs to be followed. Can Dragoljub Jovanovic be a measure of a proper socially engaged intellectual? This paper tries to answer that question.

Keywords: responsibilities of intellectuals, Dragoljub Jovanović, Serbian Society, Socially engaged intellectual

* E-mail address: profapetar@gmail.com.

** E-mail address: snezanatmn@gmail.com.

* Овај рад је примљен 19. јула 2022. године, а прихваћен на састанку Редакције 26. августа 2022. године.